

МАДАНИЯТ ЧОРАҲАЛАРИ

1 СОН, 3 ЖИЛД

ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ

НОМЕР 1, ВЫПУСК 3

CROSSROADS OF CULTURE

VOLUME 3, ISSUE 1

TOSHKENT-2021

МАДАНИЯТ ЧОПРАҲАЛАРИ / ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ / CROSSROADS OF CULTURE

№ 1 (2021) DOI:<http://dx.doi.org/10.26739/2181-0737-2021-1>

Бош муҳаррир:

Юсупова Марина Римовна
бош муҳаррир, санъатшунослик фанлари
номзоди, доцент

Главный редактор:

Юсупова Марина Римовна –
кандидат искусствоведения,
доцент

Chief Editor:

Yusupova Marina Rimovna –
candidate of art science, assistant
professor

Масъул котиб:

Маматқосимов Жаҳонгир Абирқулович
– масъул котиб, педагогика фанлари
бўйича фалсафа доктори (PhD),
доцент

Ответственный секретарь:

**Маматқосимов Джаҳонгир
Абирқулович** – доктор философских наук
(PhD) в области педагогических наук,
доцент (ответственный секретарь)

Executive Secretary:

Mamatkasimov Jakhongir Abirkulovich
– Doctor of Philosophy (PhD) in the field
of Pedagogical sciences, assistant professor
(Executive Secretary)

Таҳрир ҳаёти:

Редакционная коллегия:

Editorial team:

Маврулов Абдухалил Абдулхаевич –
тарих фанлари доктори, профессор

Маврулов Абдухалил Абдулхаевич –
доктор исторических наук, профессор

Mavrulov Abdukhalil Abdulkhaevich –
Doctor of Historical Sciences, Professor

**Иброҳимов Оқилхон
Ақбарович** – санъатшунослик фанлари
доктори, профессор

Иброҳимов Оқилхон Ақбарович –
доктор искусствоведения,
профессор

Ibrokhimov Okilkhon Akbarovich –
Doctor of Arts, Professor

Исакулова Нилуфар Жаникуловна –
педагогика фанлари доктори, профессор

Исакулова Нилуфар Жаникуловна –
доктор педагогических наук, профессор

Isakulova Nilufar Zhanikulovna –
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Нишонбоева Қундузхон Вахобовна –
тарих фанлари номзоди, доцент

Нишонбоева Қундузхон Вахобовна –
кандидат исторических наук, доцент

Nishonboeva Kunduzkhon Vakhobovna
– candidate of historical sciences, assistant
professor

Хайтматова Сабохат Агзамовна –
санъатшунослик фанлари номзоди, доцент

Хайтматова Сабохат Агзамовна –
кандидат искусствоведения, доцент

Khaytmatova Sabokhat Agzamovna –
candidate of art science, assistant professor

Касимов Нозим Козимович – филология
фанлари номзоди, профессор

Касимов Назим Козимович – кандидат
филологических наук, профессор

Kasimov Nazim Kozimovich – candidate of
filology science, Professor

Шермонов Элдор Уролович – педагогика
фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)

Шермонов Элдор Уролович – доктор
философских наук (PhD) в области
педагогических наук

Shermanov Eldor Urolovich – Doctor of
Philosophy (PhD) in the field of Pedagogical
sciences

Нарзуллаев Гулом Асадович –
педагогика фанлари номзоди

Нарзуллаев Гулям Асадович – кандидат
педагогических наук

Narzullaev Gulom Asadovich – candidate
of Pedagogical Sciences

Худоев Ғани Мухаммадович –
санъатшунослик фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент

Худоев Ғани Мухаммадович – доктор
философских наук (PhD) в области
по искусствоведению, доцент

Khudoev Gani Muhammadovich – Doctor
of Philosophy (PhD) in the field of art
sciences, assistant professor

Абдуҷаббарова Мусаллам Лапасовна –
педагогика фанлари номзоди, доцент

Абдуҷаббарова Мусаллам Лапасовна –
кандидат педагогических наук, доцент

Abdujabbarova Musallam Lapasovna –
candidate of Pedagogical Sciences, assistant
professor

Якубов Бахтиёр Чориевич –
санъатшунослик фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)

Якубов Бахтиёр Чориевич – доктор
философских наук (PhD) в области по
искусствоведению

Yakubov Baxtiyor Choriyevich – Doctor of
Philosophy (PhD) in the field of art sciences

Давлатов Ойбек Ғаниевич – педагогика
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Давлатов Ойбек Ғаниевич – доктор
философских наук (PhD) в области
педагогических наук

Davlatov Oybek Ganievich – Doctor of
Philosophy (PhD) in the field of Pedagogical
sciences

Турсунметова Робия Абдулла қизи –
PhD таянч докторант

Турсунметова Робия Абдулла қизи –
PhD докторант

Tursunmetova Robiya Abdulla qizi –
PhD researcher

Саҳифаловчи: Абдулазиз Мухаммадиев

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улицы Амира Темура пр. 1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr. 1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1.Хаджиметов Бехзод Бахадирович ЎЗБЕКИСТОН МИНИАТЮРА САНЪАТИ: ТУРЛИ УСУЛ, ЙЎНАЛИШ ВА АШЁЛАРИ	4
2.Муродова Матлуба Шукуровна ЎЗБЕК НИКОҲ ТҶИИ МАРОСИМИ ФОЛЬКЛОРИНИНГ ЛОКАЛ ХУСУСИЯТЛАРИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	10
3.Мирпўлатов Ҳусан Тоҳирович НАВРЎЗ – ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА.....	14
4.Алимджанова Нодира Абдугапаровна ЎЗБЕК РАҚС САНЪАТИ РИВОЖИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	18
5.Ганиева Чарос Хашимовна МУЗЕЙ ПЕДАГОГИКАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ	23
6.Жўраев Ҳусан Алишерович МУҲАММАД КАРДАРИЙ ХОРАЗМИЙ “АЛ-ЖОМИЪ АЛ-ВАЖИЗ” АСАРИНИНГ ДУНЁ ОЛИМЛАРИ ТОМОНИДАН ЭЪТИРОФ ЭТИЛИШ САБАБЛАРИ	28
7.Исламов Феруз Хошимович ХИВА ХОНЛАРИНИНГ ШАҲАР ТАШҚАРИСИДАГИ САРОЙЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	32
8.Шокаримов Ўктамжон Ибрагим ўғли ХОР САНЪАТИДА ПРОФЕССОР НАЙИРА ШАРАФИЕВАНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИ.....	36
9.Ювошев Азиз Мамасолиевич ХАЛҚАРО БАХШИЧИЛИК САНЪАТИ ФЕСТИВАЛИ РЕЖИССУРАСИДА БАДИИЙ-ИФОДАВИЙ ВОСИТАЛАР	40

МАДАНИЯТ ЧОРРАҲАЛАРИ ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ CROSSROADS OF CULTURE

Алимджанова Нодира Абдугапаровна
Ўзбекистон давлат хореография академияси катта ўқитувчиси

ЎЗБЕК РАҚС САНЪАТИ РИВОЖИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

 DOI 10.26739/2181-0737-2021-1-4

Аннотация. Ушбу мақолада рақс санъатининг ривожланиш жараёнлари, унинг халқ ҳаётида тутган ўрни ҳамда мусика билан узвий боғлиқлиги ҳақида сўз боради. Ўзбек рақс санъатининг ўзига хос хусусиятлари, мактаблари ёритилади.

Калит сўзлар: санъат, рақс, мусика, маросим, чолғу мусикаси.

Алимджанова Нодира Абдугапаровна
Старший преподаватель Государственная
академия хореографии Узбекистана

СВОЕОБРАЗИЕ РАЗВИТИЯ УЗБЕКСКОГО ТАНЦЕВАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития танцевального искусства, его роль в жизни народа, а также раскрывается связь музыки и танца. Рассмотрены школы узбекского танцевального искусства и их своеобразие.

Ключевые слова: искусство, танец, музыка, традиция, инструментальная музыка.

Alimdjanova Nodira Abdugaparovna
Senior Lecturer of the Uzbekistan State Academy of Choreography

UNIQUENESS OF DEVELOPMENT OF UZBEK ART OF DANCING

Annotation: This article examines the development of dance art, its role in the life of the people, and also reveals the connection between music and dance. The schools of Uzbek dance art and their originality are considered.

Key words: art, dance, music, tradition, instrumental music.

Жамият ижтимоий-маданий ҳаётида инсоннинг ижод маҳсули, ички кечинмаларининг нозик намунаси бўлган санъат барча даврларда ҳам юксак мавқега эга бўлган. Санъат ҳамиша инсон маънавий оламининг ажралмас қисми, ўзига хос озуқа бўлиб келган. Шу билан бирга санъатнинг пайдо бўлиши, ривожланиши ҳамда тараққий этишида инсон маънавий онгининг муҳим кўриниши: фикр-мулоҳазаси, таърифи ва эътирофи муҳим аҳамият касб этган.

Рақс санъати инсоният тарихининг дастлабки даврларида меҳнат жараёнларида, маиший кўринишларда пайдо бўлди. Халқнинг маиший ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ривожланиб келган, маиший мазмун-моҳиятга эга бўлган рақс, кейинчалик томошавийлик касб этиб борган. Узоқ тарихий тараққиёт натижасида рақс сайқалланиб, бадиий бойиб бориш натижасида санъат даражасига кўтарилган.

Санъат турлари қаторига кирган рақсда бир тизимни ташкил этган бадиий образ пластик

ҳаракат, ритмик аниқлик ва инсон танасининг ифодавий ҳолати орқали ёритилади. Мусиқа санъати билан бевосита боғлиқ бўлган рақс хореографик композициялар, ҳаракат ва фигуралар аксида эмоционал - кифоалик мазмунга эга бўлади.

Пантомима билан боғлиқ рақсларда мусиқа тасвирий характерга эга бўлса, кенг ва умумлашган шаклларда рақс мусикасидаги тасвирий бошчилик театр томошалари билан боғлиқдир.

Жамиятнинг илк шаклланиш палласида вужудга келган рақс мусикаси қўшиқ, сўз ва ўйин билан чамбарчас боғлиқ эди. У инсоннинг меҳнати, маиший ҳаёти ва маросимлар таркибида ўз вазифасини бажариб келди.

Халқ рақс ва давра ўйинларида инсоннинг қайғу ва алам, лирика ва байрамона тантана каби турли рухий ҳолатлари ўз ифодасини топди. Бундай рақслар ҳамиша мусиқа жўрлигида бўлиб, раққосларнинг ҳаракати ва ифодавий воситаларни янада кучайтиришга замин яратди.

Рақс мусикаси рақс жўрлиги учун мўлжалланган мусикадир. Рақс мусикасида маълум рақс учун хос бўлган рақс ҳаракатлари намоён бўлади. Ҳар бир рақс мусикаси асосида унга хос бўлган кетма - кет, узлуксиз ва ўзгарувчан ритмик изчиллик ётади.

Турли рақслар учун яратилаётган ранг - баранг усул ва куйлар ҳамиша рақснинг асосий ритмик формуласи билан ҳамоҳанг бўлади. Рақс учун мўлжалланган мусиқа асосан чолғу мусикасидир. Халқ маиший ҳаётида рақс мусикасининг вокал, кўп ҳолларда хор учун мўлжалланган, чолғу жўрлигида ёки жўрсиз бўлган турлари кенг микёсда тарқалган. Баъзида рақснинг чолғу жўрлиги урма чолғулар билан чекланган бўлади.

Рақс санъати узоқ тарихий ривожланиш даврини босиб ўтган ҳамда бошқа санъат турлари билан бир вақтда, бир ўзакдан келиб чиққан. Рақс аجدодларимиз учун ҳаётда доимий меҳнат фаолиятини тиклашда, эстетик завқ олишда муҳим ифодавий ҳамда бадиий восита бўлиб хизмат қилган. Шу билан бирга инсон меҳнат фаолияти орқали нафақат рақсга, балки қўшиқ, театр, тасвирий санъатга ҳам мурожаат этган.

Рақс санъати халқларнинг энг қадимий санъат турларидан бири бўлиб, у халқнинг миллий руҳини ифода этади. Қадимий рақслар ибтидоий даврда яшаган инсоннинг меҳнат жараёнида ва атрофдаги ҳодисалардан олган ҳис-туйғулари ва эстетик таассуротлари билан боғлиқ ҳолда юзага келган. Дастлаб қўшиқ ва сўз билан боғлиқ ҳолатда ривожланган рақс, ҳаётдаги ўзгаришлар таъсирида янгиланиб, такомиллашиб бориб, мустақил санъат турига айланган.

Бошқа соҳаларга қараганда санъатнинг катта маънавий - тарбиявий кучга эга эканлиги маълум. Жозибали рақс юракларга эзгулик улашади, гўзал ва нафис ҳаракатлар инсонни рақснинг назокатли оламига олиб киради. Рақснинг сирли ва мафтункор ҳаракатлари инсон кўнглини завққа тўлдиради, унинг тафаккурини бойитишга хизмат қилади.

Ҳар бир халқ рақсларида ўзига хос ижро услуги, ҳаракатларнинг тасвирий воситалари мавжуд бўлиб, рақслар шу халқнинг тарихий, ижтимоий, географик шароитлари таъсирида таркиб топган ва ривожланиб келган. Ҳар бир халқнинг ўзига хос, бир - бирига ўхшамайдиган рақс санъати мавжуд бўлиб, унинг куй - тароналарида, ҳаракатларида ранг - баранглик, халқнинг бой ҳаёлотли, гўзаллиги ва ўзлиги намоён бўлади.

Рақс санъатида асосий ифода воситаси ҳисобланган ижрочининг уйғун тана ҳаракати ва ҳолатлари, юзидаги имо - ишоралари, шу билан бирга мусикий ритм, темп бадиий образ яратилишига хизмат қилади ҳамда рақснинг ўзига хос, шартли-мажозий хусусиятларини белгилайди.

Ўзбекистон ҳудудида бундан қирқ минг йил аввал яшаган инсонлар ўз ҳис-туйғулари, ҳаяжонлари ва изтиробларини турли оҳангли, ифодавий воситалар - ашула ва тана ҳаракатлари орқали бадиий умумлаштиришга ҳаракат қилганлар.

Рақслар ҳақидаги дастлабки маълумотлар республикаимиз ҳудудларида жойлашган тоғ қоятошларга чизиб қолдирилган кўплаб тасвирлар орқали ҳозирги кунга етиб келган. Ўзбек рақс санъатининг қадимийлиги, унинг шакл ва турларининг бойлиги аجدодларимизнинг асосан деҳқончилик ва ҳунармандчилик билан шуғулланганидан дарак беради.

Зардуштийликнинг муқаддас “Авесто” китобида рақс санъатининг бронза ҳамда илк темир даврида икки йўналишда ривожлаганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. Ўзбекистон жойлашган ҳудудда топилган турли тасвирлар, археологик топилмалар бу ерда рақс жуда қадимийлигидан ва бундан уч минг йил бурун ушбу ҳудуднинг жанубий туманларида профессионал рақс санъати шакллана бошлаганидан гувоҳлик беради.

Ўзбекистон тарихи саҳифаларидан, олима Л.Авдеева тадқиқотларидан маълумки, шаҳар маданиятининг ўсиб бориши натижасида рақс санъати ҳам ривожланиб борди, унинг мураккаб шакллари пайдо бўлди. Рақснинг жанрлари, турлари, туркумлари кенгайиб, халқнинг маиший ҳаётида ўз ўрнига эга бўлиб борди.

Қадимий Хоразм, Бактрия, Сўғдиёна давлатларида, республикаимизнинг турли ҳудудларида, жумладан, Сурхондарёнинг Зараутсой камари, Фарғонанинг Суратсой ва Саймалитош манзи-

ли, Самарқанднинг Илонсой ва Оксой худуди ҳамда Хоразмдан топилган кўплаб ёдгорликлар ўзбек рақс санъатининг қадимийлигидан гувоҳлик беради. Бактрия ва Суғдда топилган қадим ёдгорликлар қўшиқ куйлаш манзараларини ўзида акс эттирган.

Шу каби ёдгорлик намуналари Самарқанд ва Панжикент чегаралари худудида ҳам топилган бўлиб, уларнинг барчаси мамлакатимизда қадимдан рақс санъати ривожланиб келганига гувоҳлик беради.

IX - XII асрларга келиб рақс санъатида ривожланиш юз беради, қадимий рақслар тикланади ва улар Наврўз, Меҳржон ҳамда Сада байрамларида намойиш этилади.

Феодаллар саройларида профессионал санъат борган сари тор доирадаги – уй ичи санъатига айланиб, унинг ихчам, кичик шакллари ривож топа бошлади. XIV-XVI асрларда Ўрта Осиёда феодализм маданияти гуллаган даврда сарой санъати жадал ривожланиб, катта ютуқларга эришди.

Рақс санъати Темурийлар даврида кенг раванқ топди. Амир Темур Моворауннахрни муҳим маданий марказлардан бирига айлантириши боис, бу ерда маданият ва санъатга эътибор ниҳоятда кучайди. Амир Темурнинг ҳукмдорлик даврида маданият, илм-фан, меъморчилик, тасвирий санъат, шеърят ва мусиқа санъати юксак даражада ривожланди. Халқ сайллари ва байрамлар ташкил этилиб, бунинг натижасида оммавий майдон рақси ривож топди.

Темурийлар даврининг томоша ҳамда рақс санъати ҳақида маълумотлар мавжуд бўлиб, бу борада Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома”, Зайниддин Восифийнинг “Бадоеъ ул-вақоеъ” каби асарларини тилга олиш мумкин. Ўрта Осиёнинг энциклопедик олимлари Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, мусиқашунос Абу Наср Фаробий, Абдурахмон Жомий, сарой мусиқачиси Дарвеш Али Чангийнинг мусиқа санъатига доир илмий рисолалари муҳим манба бўлиб, уларда мусикий товуш хусусиятлари, акустика, мусиқа чолғулари, рақс ритми ва усуллари каби мавзулар ёритилган.

Шаҳарларда савдо ва ҳунармандчиликнинг ривожланиши ҳамда уларнинг ихтисосланиши санъаткорлар ҳаётида ҳам анча ўзгаришларга сабаб бўлди. Профессионал артистлар (сарой артистларидан ташқари) турли ҳунарманд қосиблар каби ўзининг қаттиқ қонун - қоидаларига эга бўлган маҳсус цехларга бирлашганлар. Шуни алоҳида қайд этиш зарурки, кўп қосиблар ёки уюшма аъзолари маҳсус маросим ўйинларини ижро этишни ҳам билганлар: раққослик уларнинг иккинчи ҳунарлари ҳисобланган.

XIX аср охири ва XX аср бошларида ўзбек рақс санъати “Катта ўйин” номли йирик шаклдаги бир қанча рақслардан (бу жанрдаги рақсларнинг асоси айнан шу рақснинг ўзи бўлгани учун, уларнинг ҳаммасини ҳам шу ном билан юритишар эди), “Хона базм” деб аталувчи рақслардан, оммавийлаштирилган рақслардан, циркка хос бир қанча ўйинлардан ва ижрочилари профессионал раққос бўлмаган импровизация ўйинларидан иборат эди.

Халқимизнинг хореографик меросида “Катта ўйин”нинг мавжудлиги ўзбек рақсининг катта тарихга эга эканлиги ва кўп асрлардан бери ривожланиб келаётганидан дарак беради.

XX асрларда рақс санъати Бухоро, Хоразм ва Фарғона рақси йўналишларида ва замонавий сахна талаблари асосида қайта ишланган сахнавий халқ рақси сифатида ҳамда миллий рақс элементларидан фойдаланган балет спектакллари тарзида ривожланиб келди.

Ўзбекистон Мустақилликка эришган даврдан бошлаб рақс санъати ривожига алоҳида эътибор берилди, қадимги урф-одат, анъана ва маросимлар қайта тикланди. Рақс санъати янгича шакл ва тез суръатларда ривожланиб, ўтган давр мобайнида рақс санъатининг бой анъаналари ўзига хос талқин ва мазмунга эга бўлди. Мустақиллик йилларида ўзбек анъанавий рақсларини асраш, ўзбек рақс санъатининг тарихий анъаналарини, бадий услубларини ва усулларини тиклаш ҳамда бойитиш, рақсларни миллатимизнинг ўзига хос фазилатлари, бой маънавиятига муносиб даражада ижро этишга эътибор қаратилди.

Мустақиллик шарофати билан республикада кўплаб байрам ва урф-одатлар тикланди. Анъаналар, маросимлар ва урф-одатлар қарор топди, миллий қадриятларни тиклаш, мавжуд рақс мактабларининг анъаналарини халқ орасида оммалаштириш ва уларни чуқур ўрганиш учун кенг имкониятлар яратилди.

Халқимизнинг маънавий меросини сақлаш, мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, уни келажак авлодга тўлиқ ҳолда етказиш вазифалари самарали ишлар асосида амалга оширилмоқда. Келажак авлод учун халқимизнинг бой тарихий, маданий, бадий ва маънавий меросини нафақат сақлаб қолиш, балки уни чуқур ўрганиш ва тадбиқ қилиш ҳозирги куннинг муҳим вазифасига айланди.

Рақс санъати инсоннинг энг нафис ҳис-туйғулари ва ҳаяжонларини, нозик ички кечинмалари ҳамда орзу-умидларини ўзида мужассам этади, бу туйғуларни нозик ҳаракатларда кўрсатади. Рақс санъатида ҳар бир миллатнинг ўзига хос хусусиятлари, кийфаси, халқнинг тарихи ва руҳияти ўзлиги билан намоён бўлади.

Ўзбек миллий рақс санъати ўзининг чуқур мазмунга эгалиги, нафислиги, нозиклиги, ички

кечинмалар ва гўзал ҳис-туйғуларга бойлиги ҳамда шарқона хулқ-атвор замирида юзага келганлиги билан алоҳида ажралиб туради. Ўзбек миллий ракс санъати халқимизнинг маданий-маънавий бойлиги сифатида қадрланиб, ҳозирги кунгача авайлаб-асраб келинмоқда.

Бугунги кунда ракс санъати инсон маънавий оламида катта аҳамият касб этади, шу боис ўзбек ракс санъатининг ривожланиш жараёнлари, раксшунослик илмининг пайдо бўлиши ҳамда ривожланиши, ўзбек ракс санъати ривожига ўз ҳиссасини қўшган санъатшуносларнинг илмий ва ижодий йўлини ўрганиш ниҳоятда муҳимдир.

Ўзбек халқ ракслари ранг-баранг кўринишларга эга бўлиб, бу турли минтакаларда жанр, мавзу, раксларга қизиқишнинг турличалиги билан белгиланади. Халқ ракслари ҳажвий, лирик, драматик жанрларга эга бўлиб, уларда меҳнат, маиший муҳит, инсон ва табиатнинг ўзаро муносабатлари анча содда акс эттирилади.

Халқ ракси билан биргаликда мумтоз ракс туркуми ҳам мавжуд бўлиб, унинг ижро усули ва анъаналари авлоддан-авлодга ўтиб, сайқал топиб келмоқда. Дастлаб турли тарихий босқичларни босиб ўтиб, сўнгра асосан профессионал ракс усталари томонидан ижро этилган миллий ракс шакли ва ҳаракатлари тартибга келтирилган.

Ўзбек халқининг кўҳна ракс санъатини тиклаш анъанавий ракс санъатини таснифлаш жадвалини тузиб чиқиш имконини берди. Унда тўртта ракс мактабининг гувоҳи бўламиз: фарғонача, бухороча, хоразмча ҳамда тоғли халқлар ракслари. Ана шу тўрт тизимга ҳос ракслар ҳар бирининг ҳаётини, машҳур мавзу ва мазмунларни мураккаб йўсинда ифода этувчи рамзли, тимсолли пластик олами мавжудлигини, ўзига ҳос хореографик тафаккур замирига қурилганлигини эътироф этиш лозим.

Ҳозирги Ўзбекитон вилоятларининг турмуш тараққиёти, меҳнат, табиат, ҳаёт шароитларининг ўзига ҳослиги ўзбек раксларининг турли-туман услубларини яратилишига сабаб бўлди.

Ўзбек раксларининг Фарғона, Хоразм ва Бухоро ракс мактаблари мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига ҳос услуб, ҳаракат, ҳолат ҳамда либосларига эгадир. Бу ракслар ўзининг мазмуни, зарблари, оҳанглари, ҳаракатлари ҳамда ҳис-туйғулари билан бир-биридан фаркланиб туради.

Ўзбек раксининг Фарғона мактаби ракс ҳаракатлари ўз шаклларига эга бўлган хореографик образлар тизимидир. Фарғона водийси шаҳарлари ва Тошкент минтақаси ракслари ана шу мактаб ракслари гуруҳига киради.

Фарғона мактаб анъанавий ракслари асосан айлана бўйлаб қурилади, уларда гавда табиий тутилади, елкалар эркин ҳолатда бўлиши билан ажралиб туради. Фарғона мактаби ракслари характериға унча қийин бўлмаган, оёқ бармоқларида ярим туриш орқали бажарилувчи алмашма юришлар, бармоқларга баланд туриш орқали бажарилувчи айланиш - шох, доира бўйлаб айланиш - чарх каби ҳаракатлар ҳосдир. Бу мактабга мансуб бўлган ўзбек раксларини ижро этишда оёқ, қўл, тана ва бўйин ҳаракатларининг ҳар бир жиҳати муҳим аҳамият касб этади.

Фарғона мактаби раксларининг характери гоҳ шўх ва тетик, гоҳ майин ҳаракатли бўлиб, ракс ижроси гавдани бироз олдинга эгиб, нафис тутиш, турли маънони акс этувчи нозик ва чиройли қўл ҳаракатларига асосланади. Бу услуб раксларида қўллар гўёки ўсимликлар дунёсининг бадиий ифодасига айланади.

Фарғонача ракс услубида ички ҳис-ҳаяжон кучли бўлса-да, раққоса ўз ҳиссиётларини майин ва босиқ ҳаракатлар ортига, кўз нигоҳи, юздаги имо-ишоралар, қўлларнинг нозик ҳаракати ва аста босилган қадамлар ортига яширган ҳолатда ижро этади.

Фарғона ракс мактаби жуда нозик ва майин бўлганлиги туфайли, унга озгина ўзгартириш ёки ҳаракатлар жўшқинлиги киритилса, бу услуб ўз асл маъно ва мазмунини йўқотади. Бугунги кун ракс санъатининг вазифаларидан бири ана шундай дурдона раксларни келажак авлодга ўзгармаган ҳолда, мавжуд жозибаси, гўзаллиги ва сермаънолигини сақлаган ҳолатда етказишдан иборатдир.

Фарғона ракс мактабларида сахна либослари нисбатан содда кўринишга эга, аммо бежирим бекасам чопонлари, нозик ранглардаги шойи кўйлаклари, нафис кўриниши ҳамда рангларнинг ўзаро уйғунлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Ўзбек халқ ракс услубларидан бири Бухоро ракс мактаби бўлиб, бу гуруҳга Бухоро вилояти ракслари киради. Бу ракслар ҳаракатларнинг мардонаворлиги, шиддатлилиги, қайрилиш ва чархларга бойлиги билан ажралиб туради. Бухоро раксларида гавданинг елкадан пастки қисми эркин қўйилади, гавданинг мағрур тутилиши барча ҳаракатлар характериғи белгилайди. Бу ракслардаги ҳар бир ҳаракат ўз нуқтасига эга бўлиб, кейинги ҳаракатга қўшилиб кетмайди. Бухоро раксларида фарғонача ракслар каби қўллар чўзилмайди. Қўл ҳаракатлари аниқ, синувчан, кўп ҳолларда тирсак билан ўтқир бурчак ҳосил қилиши мумкин. Одатда барча Бухоро ракслари оёқда тикка турган ҳолда, гоҳ секин, гоҳ сакраш, гоҳ қисқа ўтириб, яна туриб ўйнаш ҳаракатлари билан ижро этилади.

Бухоро раксларида табиатга тақлид этилмайди, ракслар маълум бир сюжетга асосланмайди,

уларда кўпроқ тана ҳаракатлари билан қалб кечинмалари, руҳий ҳолат ифода этилади.

Хоразм рақслари ўзининг шўхлиги, ёрқинлиги ҳамда қувноқлиги билан алоҳида ажралиб туради. Рақсларда кўп ҳаракатлар ўтириш ёки ярим ўтириш ҳолатида ижро этилади ҳамда гавдада букилишлар бўлмайдилар. Хоразм рақсларида кафтлар бўш қўйилган бўлиб, доим майда силкинишларни бажаради, гавданинг юқори қисмида ҳам силкинишлар мавжуд, рақс характери шўх ва ўйноқлиги билан томошабинга завқ бағишлайди.

Хоразм рақсларида доира бўйлаб айланишлар учрамайди. Бу рақслардаги оёқ ҳаракатларида қўл ҳаракатлари каби енгил сакрашлар муҳим аҳамиятга эгадир. Хоразм рақсларида қайроқ билан рақс ижро этиш кенг тарқалган бўлиб, либослар ўзига хос бош кийимлар, пат, занг ҳамда гулбарглр шаклидаги кўкрак тақинчоқлар билан безатилади.

Хоразм рақсларида ўсимликлар дунёси эмас, балки жонзотлар дунёси кўпроқ ўз аксини топади. Хоразм рақсларининг ўзига хос хусусияти шундаки, уларда хўроз, шағалла, тустовук ўйини, балиқ ўйини, эчки ўйини каби иллюстратив ҳаракатлар ҳозирги кунгача сақланиб келган.

Ўзбек рақс мактаблари уста-шогирд анъанасида ривожланиб келди, бу усулда рақс санъати янада мукамалроқ ўзлаштирилади. Устоздан рақс санъатининг энг нозик жиҳатларини ўзлаштирган шогирд уста санъаткор қўлида тарбия ҳам олади. Миллий меросимиз ва қадриятларимизнинг шу кунгача етиб келишидаги асосий мезон устоз-шогирд анъанасидир.

Узоқ тарихга эга бўлган ўзбек рақс санъатининг ҳозирги кунгача етиб келиши ва ривожланишида рақс усталарининг ўрни бекиёсдир. Уста санъаткорлар Уста Олим Комилов, Юсуфжон Қизик Шакаржонов, Ота Ҳожи, Муҳиддин Қори Ёқубов, Тамарахоним, Мукаррама Турғунбоевалар ўзбек маданияти ва рақс санъатининг довуғини бутун дунёга танитдилар.

Ўзбекистонда рақс санъатининг тарихи ва назарияси этнографик нуқтаи - назаридан илк бор 1930 йиллардан Ираида Бахта ва Ғулом Зафарий томонидан ўрганила бошланди. Ираида Бахта ва Ғулом Зафарий мусикашунос олима Елена Романовская билан ҳамкорликда “Қатта ўйин” - рақс санъати бўйича ноёб асарни ёзиб олдилар ва бу тадқиқот яратилиши самарасида рақсшунослик илмига асос солинди.

Хореография санъати соҳаси санъатшунослигининг ривожига Любовь Александровна Авдеева қатта ҳисса қўшган бўлиб, олима ўз тадқиқотларида миллий рақснинг пайдо бўлиши ва ривожланиши тарихи, анъанавий рақс либослари ҳамда Фарғона, Бухоро ва Хоразм рақсларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида илмий маълумотлар тўплаган.

Миллий ўзбек рақсларини илмий ўрганиш, рақс мактаблари, уларнинг ўзига хос бадиий ижро услубларини классификация қилиш Л.Авдееванинг “Ўзбек миллий рақси тарихидан”, “Танцевальное искусство Узбекистана” ва бошқа илмий асарларида ўз аксини топган. Олима ушбу тадқиқотида ўзбек халқ рақс санъатининг тарихий турлари ва жанрлари, мавжуд рақс мактабларининг ўзига хос хусусиятларини баён этган.

Розия Каримова ўзбек рақсшунослигининг назарий асослари ва таълими борасида чуқур илмий, амалий ҳамда ижодий тадқиқотлар олиб борди. Мазкур тадқиқотларнинг аксарияти китоб шаклида нашр этилиб, рақс санъати соҳасида таҳсил олаётган барча талаба ва магистрантлар учун муҳим назарий манба вазифасини ўтаб келмоқда.

Тадқиқотчи, педагог, раққоса, балетмейстер Розия Каримованинг “Ўзбек рақслари” китоби ўзбек миллий рақс санъати бўйича ўқув қўлланма бўлиб, унда соҳадаги мавжуд қонуниятлар, ҳудудий ўзига хос хусусиятлар, турли мактаблар ижро услублари, ҳаракатларнинг номланиши ва уларнинг ижро этилиш услублари ҳақида тўлиқ маълумотлар берилган. Розия Каримова ўзининг бир қатор монография, ўқув қўлланма ва дарсликлари билан соҳа ривожига қатта ҳисса қўшди.

Адабиётлар

1. Авдеева Л. Ўзбек миллий рақс тарихидан. - Тошкент, 2001.
2. Авдеева Л. Танцевальное искусство Узбекистана. - Тошкент, 1963.
3. Каримова Р. Ўзбек рақслари. - Тошкент, 2003.
4. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – 672 б.
5. Жаббаров И. Ўзбек халқи этнографияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – 320 б.
6. Абдурахманов И.Р. Ўзбек халқ ўйинлари ва томошалари (XX аср, Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари мисолида): Дис. ... сан. фан. ном. – Тошкент: Санъатшунослик илмий-тадқиқот институти, 1997. – 153 б.
7. Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. – Тошкент: Шарқ, 2002. – 239 б.
8. Жўраев М. Наврўз қўшиқлари. – Тошкент: А.Навоий номидаги ЎМК, 2007. – 163 б.
9. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов В., Сафаров О. Ўзбек халқ поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – Б.5.
10. Иноятов М.Ж. Ўзбек оилавий ансамбллари фаолиятида халқ ижодиёти анъаналаридан фойдаланишнинг маданий-тарбиявий асослари: Дис. ... фил. фан. ном. – Тошкент: А.Қодирий номидаги ТДМИ, 1994. – 166 б.

МАДАНИЯТ ЧОРАҲАЛАРИ

1 СОН, 3 ЖИЛД

ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ

НОМЕР 1, ВЫПУСК 3

CROSSROADS OF CULTURE

VOLUME 3, ISSUE 1

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000